

5. लोकगीत (निबंध)

कवि परिचय

भगवत्शरण उपाध्याय

कवि का नाम	: भगवत्शरण उपाध्याय
जन्म	: सन् 1910
हिन्दी साहित्य में स्थानः	सुपरिचित रचनाकार
विधाएँ	: कहानी, कविता, रिपोर्टेज, निबंध, बालसाहित्य
प्रसिद्ध रचनाएँ	: विश्व साहित्य की रूपरेखा, कालिदास का भारत, गंगा गोदावरी टूँडा आम

नोरा०८०

मन संस्कृतिले जानपद गीताल, संगीतानीकी विद्दीयरानि बंधन कृष्ण. विनोद प्रपञ्चले रानाटीके जानपद गीतालकु प्रत्येकमेन नृनं जंदि. प्राटलु संगीतं लेकुंदा मन मनसु निरुत्साहां चेंदुतोंदि. प्रस्तुत व्यासनले भार तीय जानपद गीताल गुरिंचि चक्कुगा वर्णिंचारु.

जानपद गीताल शास्त्रीय संगीतानीकी भिन्नमेनवि. वीटीनि एंतो कोमलत्यौंतो मुधुरंगा प्रादत्तारु. तो प्राटलु ताजादनंतो (वर्तमान संदर्भानीकी दग्गरगा) कृष्णदंतो प्रजलंता इष्ट पदत्तारु. कुटुंब, ग्राम, नगर प्रजल प्राटले इवि. वीटीकी साधन अवसरंलेदु. पंदुगलु, वीश्व अवसरालप्पुदु प्रादत्तारु. वीटीनि एक्कुवगा रचिंचिंदि कुदा ग्रामीणले. श्रीलु कुदा वीटी रवनले वीश्वंगा प्रालौन्नारु. तो प्राटलु वायुद्याल सायं लेकुंदाने प्रादवच्छु लेदा साधारण फैलक, चेतिताळ०, तप्पुट्टु, वेलवु सायंतो प्रादत्तारु.

इक्कुदु शास्त्रीय संगीतान्वे गोप्पुगा भाविंचेवारु. जानपद गीतालु एंदुकु वनिकिरावनि भाविंचेवाञ्छु. तो मुद्यकालं परकु वीटीकी आदरण लेदु. कानि प्रजल चुप्पु सामान्य प्रजानिकं व्वेपु मुख्यन तर्यात साहित्यं, कशल प्रपञ्चले नु मारु वच्चिंदि. चालामुंदि वीविध भाष्टलकु चेंदिन जानपद गीतालनु संग्रहिंचदानीकी नदुं बीगिंचारु. नेंदु इलांठी

సంగ్రహాలెన్నిటినో ప్రచురించారు. జానపద గీతాలను చాలా రకాలుగా వర్గీకరించారు. అందులో ఒక రకం.. తేజోవంతమైన, సజీవమైన గీతాలు. ఇది భారతదేశ ఆదివాసీల సంగీతం. మధ్యప్రదేశ్, దక్కన్, ఛోటానాగపూర్ లలో గోండ-భాండ; ఉరావ-ముండా, భీల్-సంతాల్ మొదలైనవి వ్యాపించి ఉన్నాయి. వీరు పాటలను ఎక్కువగా గుంపులుగా లేదా ఒకరితో ఒకరు సృత్యం చేస్తూ పాడతారు. 20-20 మంది, 30-30 మంది పురుషులు, ఆడవాళ్ల గుంపులు ఒక్కసారిగా లేదా ఒకరికి ఇంకోకరు జివాబుగా, నలుడిక్కులా ప్రతి ధ్వనించేలా పాటను పాడతారు.

పర్వత ప్రాంతాలవారికి వారివారి పాటలు ఉంటాయి. వారి మధ్య బీస్తు రూపాలు ఉన్నప్పటికీ అశాస్త్రీయం కారణంగా వారికి ఒక సమాన భూమిక ఉంది. గడ్వాల్, కిన్నోర్, కాండడా మొదలైన వారికి తమ పాటలను పాడటానికి ప్రత్యేకమైన విధానాలు ఉన్నాయి. వాటికి మరో పేరే ‘పహాడి’ అని వచ్చింది.

అసలైన జానపద గీతాలు గ్రామాల్లో, పల్లెల్లో ఉన్నాయి. వీటి సంబంధం ఆ గ్రామాల్లో ఉండే ప్రజలతో ఉంటుంది. ఆ పాటల్లో ఎంతో ప్రాణముంటుంది. ఉదాహరణకి షైతా, కజరీ, భారహమాసా, సావన్ మొదలైనవి. మీర్రాపూర్, బనారస్, తూర్పు ఉత్తరప్రదేశ్, పశ్చిమ బిహార్ జిల్లాల్లో వీటిని పాడతారు. బోర్, భతియాలి బంగార్ కు చెందిన జానపద గీతాలు. మహియా పంజాబ్ కు చెందినది. అలాగే పంజాబీలో హోర్-రాంరూ సాహనీ మహివార్ కు సంబంధించిన పాటలు, రాజస్థానీలో ధోలా మారూ (యుద్ధ గీతాలు) పాటలను అక్కడి ప్రజలు ఎంతో ఇష్టంగా పాడతారు.

పల్లెపాటల రచయితలు కొత్త ప్రయోగాల కల్పనకి ఎక్కువ ప్రాధాన్యం ఇవ్వకుండా దైనందిన జీవితాల నుంచి విషయాన్ని తీసుకుంటారు. అందుకే అవి నేరుగా హ్యాదయాన్ని హత్తుకుంటాయి. వాటి రాగాలు కూడా సాధారణంగా పీలు, సారంగ్, దుర్గా, సావన్, సోరతీ మొదలైనవి. కహరవా, బిరహి, ధోబియా గ్రామీణులు ఎక్కువగా పెద్ద గుంపులుగా ఉండి పాడతారు. ఇవి చాలా ఆకర్షణగా ఉంటాయి.

వీటి భాషకు సంబంధించి ముందుగానే చెప్పుకున్నాం కదా.... వీటన్నింటినీ ఆయా గ్రామాలు, ప్రాంతాల మాండలిక బాషపల్లోనే పాడతారు. ఈ కారణంగానే ఇవి ఎంతో ఆహాదకరంగా, ఆనంద దాయకంగా ఉంటాయి. ఈ పాటల్లో రాగాలు ఎంతో ఆకర్షణగా ఉండి సులభంగా అర్థమయ్యేట్లు ఉంటాయి. అందుకే ఇవి ప్రజల మనసులను చూరగొని విజయం సాధించాయి. భోజపరీలో దాదాపు 30-40 సంవత్సరాలు ‘బిదేసియా’ ప్రచారం జరిగింది. పాటల పాడేవారి అనేక బృందాలు వీటిని పాడు

కుంటూ గ్రామాల్లో తిరుగుతాయి. అటుబైపుగా ఉండే జిల్లాల్లో ముఖ్యంగా బిహార్లో బిదేసియని మించి ఇతర పాటలు ప్రసిద్ధి చెందలేదు. ఈ పాటల్లో ఎక్కువగా రసిక ప్రియులు, ప్రియురాళ్ల విషయం ఉంటుంది. పరదేశీయుల కరుణ, విరహరసం కురుస్తుంది.

వనవాసులు మొదలైన వారికి కూడా బృందగానాలు ఉంటాయి. వాటిని ఎక్కువగా బిహార్ మొదలైన ప్రాంతాల్లో పాడతారు. పురుషులు ఒకవైపు, శ్రీలు మరోవైపు గుంపులుగా ఏర్పడి ఒకరికి ఒకరు జవాబుగా, దిక్కులు పిక్కటిల్లేలా పాడతారు. కానీ, కొంత కాలంగా గుంపులతో కూడిన పాటలు తగ్గిపోయాయి.

మరొక విధమైన గొప్ప జనరంజకమైన పాటలు 'ఆల్ఫా'కి చెందినవి. వీటిని ఎక్కువగా బుందేల్ఫండ్లో పాడతారు. చందేలు రాజుల రాజకవి జగనీక్సు వీటి ప్రారంభకుడిగా చెబుతారు. ఆయన ఆల్ఫా - ఊదల్లల వీరత్వం గురించి తన మహాకావ్యంలో వ్యాపించాడు. ఈయన వాడిన ఛందస్నును చాలామంది కవులు తమ పాటల్లోకి చేర్చారు. నేటికే ఈ గీతాలను ఎంతో ప్రేమగా పాడుతున్నారు. వీటిని పాడే గాయకులు గ్రామగ్రామానికి దోలు తీసుకుని పాడుతూ తిరుగుతారు. కొందరు నటులు తాళ్లపై ఆడుతూ పాడే పాటలు కూడా ఈ కోవకు చెందినవే. ఎక్కువగా ఇవి గద్యపద్మాత్మకంగా ఉంటాయి.

మన దేశంలో శ్రీల పాటలు అధికంగానే ఉంటాయి. ఇవి కూడా జానపద గీతాలే. వీటిని ఎక్కువగా శ్రీలే పాడతారు. మగవారిలోనూ రాసేవారు, పాదేవారు చాలామందే ఉన్నారు. కానీ ఈ పాటలు ఎక్కువగా శ్రీలకు సంబంధించిన విషయాలపైనే ఉంటాయి. ఈ విషయంలో భారతదేశం ఇతర అన్ని దేశాలతో భిన్నంగా ఉంది. ఎందుకంటే ప్రపంచంలోని ఇతర దేశాల్లో శ్రీల పాటలు మగవారి పాటలేదా జానపద గీతాలకు భిన్నంగా ఉండవు. పండగల్ని పురస్కరించుకుని నదుల్లో స్నానం చేయడానికి వెళ్లినప్పుడు మార్గ మధ్యల్లో, పెళ్ళిళ్లల్లో, విందు వినోదాల్లో, బంధువులను తిడుతూ, పుట్టిన సందర్భం ఇలా.... వేరువేరు పాటలు శ్రీలు పాడతారు. ప్రాచీన కాలం నుంచే మహాకవి కాళిదాసు తన గ్రంథాల్లో వీటి సందర్భం కూడా రాశారు. సాహార్, బానీ, సెహరా లెక్కలేనన్ని పాటల్లో కొన్ని.

విశేషం ఏమిటంటే ఆడవారి పాటలను సాధారణంగా ఒంటరిగా పాడరు. గుంపులుగా ఏర్పడి పాడతారు. అనేక గొంతులు ఒక్కసారిగా విచ్చుకుంటాయి. వాస్తువానికి ఎక్కువగా వారిలో కలయిక

ఉండదు. అయినప్పటికీ పండుగలు, శబ్ద అవసరాల్ని పురస్కరించుకుని చాలా బాగా పాడతారు. [గ్రామాల్లో, నగరాల్లో గాయనీ మణిలు కూడా ఉంటారు. వారిని, పెళ్ళిళ్ళ, జన్మదినాలు మొదలైన వాటిని పురస్కరించుకుని పాడటానికి పిలుస్తారు. అన్ని దుతు పుల్లో ప్రీలు ఊల్లాసంతో దళాలుగా ఏర్పడి పాడతారు. కాని హాలీ, వర్షంలో పాడే పాటలకంటూ ఒక ప్రత్యేకత ఉంది. వాటి గురించి చెప్పడం కంటే వింటేనే బాగుంటుంది. తూర్పుజైపున ఉండే మాండలికాల్లో ఎక్కువగా మైధిలి కోకిల, విద్యాపతి పాటలను పాడతారు. కాని దేశం మొత్తం కళ్ళీర్ నుంచి కన్యాకుమారి వరకు కరియావాడ్ - గుజరాత్ - రాజస్థాన్ నుంచి ఒడిశా - ఆంధ్ర వరకు తమతమ విద్యాపతులు ఉన్నారు.

ప్రీలు డోల్క సాయంతో పాడతారు. వారు ఎక్కువగా పాడటంతో పాటు నృత్యం చేస్తారు. 'గరభా' అనేది గుజరాత్కు చెందిన ఒక రకపు గుంపు పాట. ఇందులోని ఒక ప్రత్యేక విధానం... ప్రీలే గుండ్రంగా ఏర్పడి తిరుగుతూ పాడతారు. వెంట కర్రలు కూడా మోగించుకుంటూ వెళతారు. ఇందులో నృత్యం, పాట ఒక దానితో మరొకటి కలిసి వెళతాయి. వాస్తవానికి ఇది నృత్యమే. అన్ని ప్రాంతాల్లో ఇది జనరంజకమైందిగా అయ్యంది. ఇదేవిధంగా హాలీని పురస్కరించుకుని బ్రిజ్ ప్రాంతంలో 'రసియా' (పాల్గుణ మాసంలో పాడే పాట) జరుగుతుంది. దీన్ని గుంపులుగా పాడతారు. ఎక్కువగా ప్రీలు, విశేషమైన పద్ధతిలో పాడతారు.

[గ్రామీణ గీతాలు వాస్తవానికి అనేక రకాలున్నాయి. జీవితం పొంగిపొరులే చోట ఆనంద జల పాతాలకు తక్కువా? ఆనంద గీతాలు స్వేచ్ఛ జీవితాలకు ప్రతీకలు, తీపిగుర్తులు.

सारांश

निबंध का शीर्षक	:	लोकगीत
निबंधकार का नाम	:	श्री भगवत्शरण उपाध्याय
प्रसिद्ध रचनाएँ	:	विश्व साहित्य की रूपरेखा, कालिदास का भारत, टूँठा आम, गंगा गोदावरी आदि।

विषयवस्तु

- हमारी संस्कृति में लोकगीत और संगीत का अदूट संबंध है। मनोरंजन की दुनियाँ में आज भी लोकगीतों का महत्वपूर्ण स्थान है। गीत-संगीत के बिना हमारा मन रसा से नीरस हो जाता है।
- लोकगीत अपनी लोच, ताजगी और लोक प्रियता में शास्त्रीय संगीत से भिन्न है। लोकगीत सीधे जनता का संगीत है। ये घर, गाँव, और नगर की जनता के गीत हैं। इनके लिए साधना की जरूरत नहीं होती। त्यौहारों और विशेष अवसरों पर ये गाये जाते हैं।
- स्त्री और पुरुष दोनों ही इनकी रचना में भाग लिये हैं। ये गीत ढोलक, करताल, झाँझ और बाँसुरी आदि की मदद से गाये जाते हैं।
- लोकगीतों के कई प्रकार हैं। इनका एक प्रकार बड़ा ही ओजस्वी और सजीव हैं। यह इस देश के आदिवासियों का संगीत है। मध्यप्रदेश, दक्षन, और छोटा नागपूर में गोंड-खांड, भील-संथाल आदि फैले हुए हैं।
- पहाड़ियों के अपने-अपने गीत हैं। वास्तविक लोकगीत देश के गाँवों और देहातों में हैं। सभी लोकगीत गाँवों और इलाकों की बोलियों में गाये जाते हैं। चैता, कजरी, बारहमास, सावन आदि भोजपुरि, बनारस और उत्तर प्रदेश के पूर्वी जिलों में गाये जाते हैं।
- बाड़ल और भतियाली बंगला के लोकगीत हैं। पंजाब में माहिया गायी जाती है। राजस्थान में ढोला-मारू आदि गीत गाते हैं। भोजपूर में बिदेसिया का प्रचार हुआ है।
- इन गीतों में अधिकतर रसिकप्रियों और प्रियाओं की बात रहती है। इन गीतों में करुणा और विरह का रस बरसता है।
- जंगली जातियों में भी लोकगीत गाये जाते हैं। एक दूसरे के जवाब को रूप में दल बाँधकर ये गाते जाते हैं। एक दूसरे प्रकार के बड़े लोकप्रिय गाते आल्जा के हैं।
- गाँवों और नगरों में गायिकाएँ होती हैं। स्त्रियाँ ढोलक की मदद से गाती हैं। उनके गाने के साथ नाच का भी पुट होता है।
- इस प्रकार गाँव में लोकगीत आनंदमयी वातावरण बना देता है।

शब्दार्थ

कमर	= कटि, नदुम्म, waist
गूँज उठना	= प्रतिध्वनित होना, प्रतिध्वनींचडू, resound
भला	= अच्छा, मुंची, good
अटूट	= दृढ, दृढ़म्भैन, strong
मनोरंजन	= मन बहलाव, मनस्सुकु आप्लदूं कलिगिंच, entertainment
लोच	= कोमल, कोमलत्यूं, flexibility
ताजगी	= ताजा, छाजा, freshness
स्त्रियाँ	= औरतें, श्रील, women
विधि	= पद्धति पद्धति, way
त्यौहार	= पर्व पंडुग, festival
मदद	= सहायता, सहाय्यूं, help
लोग	= जनता, प्रजल, people
हेय	= तुच्छ, तुच्छम्भैन, waste
हाल	= स्थिति, स्थिति, condition
उपेक्षा करना	= इनकार करना, कोळींचुट, contempt
नजर	= दृष्टि, दृष्टि, sight
क्षेत्र	= विभाग, विभागूं, department
परिवर्तन	= बदलाव, मारु, change
प्रकाशित होता	= मुद्रित होना मुद्रिंचुट, to publish
जकड	= गाँठ, मुळे, to tie up
आदिवासियाँ	= देश के मूल निवासी, आदिवासींल, original inhabitant
दल	= समूह, समुदायूं, group
जवाब	= उत्तर, समाधानूं, answer
जनम-जनम	= और, दिक्षु, side

देहात	= गाँव [ग्राम], village
चाव	= पद, इष्टं, like
करीब	= लग-भग, द्यावू, near
जंगल	= वन, अद्वी, forest
सीमा	= हद, हाद्द, limit
हास	= हंसी, नव्वी, laugh
आरंभ	= प्रारंभ, [प्रा]रंभ॒, beginning
सदा	= हमेशा, एल्लपुरुषा, always
बखान करना	= वर्णन करना, वर्णिंचुटु, to narrate
नट	= अभिनेता, नटుడు, actor
संसार	= दुनीया, पृथ्वंच॒, the world
राह	= रास्ता, दौरि, way
अवसर	= मौका, अवड़ार॒, chance
हवाला	= आधीन, अधीन॒, custody
प्रकार	= किस्मे, रडालु, kinds of
साधारण	= आम, नोऽनारण्यमेन, common
नाच	= नृत्य, नृत्य॒, dance
संग्रह करना	= इकटूठा करना, नैकरिंच॒, to collect
जरुरत	= आवश्यकता, अव्सर॒, necessity
भाग लेना	= प्रेवश लेना, प्रवैशिंचुटु, to participate

Prepared by:
Bollu Ramamohan
M.A., M.Phil. , Ph.D. in Hindi